

Fann orsaken till u-ländernas situation i 600 år gammal bok

De senaste årens dramatiska händelser i Nordafrika gjorde att jag tog fram en 50 år gammal bok som handlar om ett drygt 600 år gammalt bokverk. Av nutida historiker har det bedömts som "det största arbete som någonsin skapats av någon i något land" (A. Toynbee), och "det väsentligaste och intressantaste som någonsin en människa skrivit" (G. Marçais). Bara för att nämna ett par omdömen som citeras av den franske geografen Yves Lacoste i *Ibn Khaldoun - en essä om fattigdomens uppkomst*.

Ibn Khaldoun är alltså namnet på författaren till det berömda medeltida bokverket. Yves Lacostes intresse för Khaldoun sammanhänger med att efter andra världskriget hade en ny ekonomisk och politisk situation uppstått i världen. Medan länderna i Europa och Nordamerika (och Japan, Australien och Nya Zeeland) efter kriget genomgått en kraftig ekonomisk utveckling, med markant ökat välstånd för huvuddelen av sina befolkningar som samtidigt minskade sin ökningstakt, hade utvecklingen i världens andra länder varit den motsatta: mycket svag ekonomisk utveckling och snabbt växande fattiga befolkningar. De började betecknas som underutvecklade, u-länder. Lacostes bok handlar om hur han, när han försökte förstå orsakerna till u-ländernas situation, fann en viktig förklaringsnyckel i Ibn Khaldouns böcker från 1300-talet.

Prolegomena är en flera hundra sidor lång inledning till en planerad *Allmän världshistoria* som skulle beskriva hur och varför de många stater som fanns i Nordafrika under 1000-talets första århundraden uppstod och sedan förföll och gick under, allt inom loppet av några få generationer. Ibn Khaldoun hade goda skäl att studera dessa frågor.

Han föddes 1332 i en förmögen familj i Tunis och fick en mycket gedigen utbildning. Under andra hälften av 1300-talet var han en framstående politiker och statsman och deltog aktivt i många av de strider som då fördes mellan olika furstar och stamledare i Nordafrika. Efterhand började han dock alltmer ägna sig åt studier och författande av sin *Allmänna världshistoria*, om vilken han skriver i inledningen:

"Sedan jag läst våra författares böcker och trängt på djupet av det förflutna och det närvarande, väcktes min tanke ... efter att ha utformat en ny metod att skriva historia och valt en väg som kommer att förbluffa läsaren ... Om något undsluppit mig ... kommer jag ändå att ha förtjänsten av att ha berett vägen och visat riktningen. Det var en himmelsk ingivelse som ledde mig till detta företag och lät mig möta en vetenskap som åt mig anförtrodde sina hemligheter ...".

Det helt nya med Ibn Khaldouns metod var att han sökte orsakerna till samhällens situation inte med hänseende till någon gudomlighet eller enskilda yttre makter - som var normen vid denna tid - utan *inom* det samhälle han själv levde i. Genom studier och egna konkreta erfarenheter förstod han att: "De olikheter man iakttar mellan seder och institutioner beror av det sätt på vilket varje folk ordnar sin försörjning. - - - Flera företeelser står i intimt samband med varandra, såsom rikets utformning, befolkningens antal, huvudstadens storlek, folkets välstånd och rikedom."

I sina analyser av hur nya stater bildats fann Ibn Khaldoun att de grundades under ledning av någon av de stammar som huvudsakligen levde i områden utanför men ändå i samverkan med sina

huvudstäder. Den ledande stammen hade inom sig stark sammanhållning och jämlikhet mellan sina medlemmar, som kollektivt förfogade över sina jordbruks- och betesmarker och tog tull för handelsvaror som fraktades över deras områden. Den hade av olika skäl (till exempel perioder av gynnsamt väder för deras jordbruk, nya handelsvägar passerade dess marker) växt sig stark, samtidigt som makthavarna i huvudstaden försvagats. De senare hade vid *sitt* maktövertagande varit ledande i en stark stam, vars gemenskap de dock lösgjort sig från, då maktövertagandet inneburit att de måste framstå som legitima styresmän för många folkgrupper i staden och staten, inte bara för den egna stammen.

De säkrade sin maktställning med ett följe av administratörer och krigare, och lämnade samtidigt det kärva stamlivet och ägnade sig alltmer åt överdådigt lyxliv. Men allt detta måste betalas, och när de lämnat stamgemenskapen hade de inte längre tillgång till egna produktionsresurser (deras ursprungliga stams marker tillhörde fortfarande kollektivt stammen) och måste därför beskatta den produktiva befolkningen, med tiden allt hårdare. Det ledde till uppror under ledning av någon stam, vilken som ovan beskrivits växt sig stark, och som efter ödeläggande strider upprättade en ny stat - som sedan drabbades av samma öde som de föregående makthavarna.

Ibn Khaldoun var bedrövad över dessa statsbildningars olyckliga öde. Han ville ha en stark och stabil stat, som skapade lugn och ordning och välstånd för befolkningen både i och utanför städerna. När han funderade på hur statsbildningarnas olyckliga öde kunde undvikas såg han bara lösningen att makthavarna och deras följn i städerna måste sluta att ägna sig åt lättjefullt överdådigt lyxliv "som är själva det onda personifierat", och de borde återgå till sina tidigare goda, kärva och hedervärda seder. Men hoppet om detta var "utan logiskt förnuft" skriver Lacoste, och Ibn Khaldoun förstod själv att det aldrig skulle infrias: "Tillgripandet av dessa värdebedömningar står i motsättning till den historieuppfattning och den analytiska metod som Ibn Khaldoun uppfunnit" och de hade tillkommit i stark frustration över att han "nått fram till övertygelsen att rikenas upplösning är inte tillfällig utan oundviklig - - - hoppet om att Nordafrika skulle få uppleva en lång period av fred och välstånd (hade) slagits i spillror".

Varför förstod inte den annars så insiktsfulle Ibn Khaldoun att den avgörande orsaken till statsbildningars olyckliga öde var att dess makthavare inte hade tillgång till egna produktionsresurser? Det berodde enligt Lacoste på att i Ibn Khaldouns värld fanns ingen föreställning om att förfoganderätten över samhällets basala produktionsresurser - jordbruks- och betesmarker, material och resurser för byggande, transporter, utövande av hantverk, och dylikt - kunde vara annat än kollektiv och möjlig att utnyttjas av enskilda personer i eget intresse. Men sådana föreställningar hade däremot, några århundraden tidigare, börjat utvecklas i Västeuropa och efterhand lett till dramatiska samhällsförändringar.

På grund av flera olika geografiska och historiska omständigheter framträdde i Västeuropa under medeltiden en sorts samhällsordningar där enskilda feodalherrar hade rätt och möjlighet att i eget intresse förfoga över både produktionsresurser och arbetskraft inom stora givna landområden. Det hade lett till en stark utveckling av jordbruket - och därmed efterhand också av handel mellan olika områden. Handeln sköttes dock inte i någon högre grad av feodalherrarna själva, utan av växande grupper initiativrika köpmän.

Dessa gjorde sig med tiden mycket rika, men fick inte någon motsvarande maktställning i samhället. Inte förrän de revolterade mot den på ärftligt jordäggande baserade samhällsordningen och upprättade en ny typ av stater, avgränsade främst på basis av folks språkgemenskap och regionala ekonomiska beroenden, och där en grundval i samhällsordningen var privat ägande och förfoganderätt över praktiskt taget alla samhällets produktiva resurser. Detta ledde till en ännu kraftigare utveckling av dessa staters produktiva resurser (och i samband med det en betydande emigration till främst Nordamerika), och inom loppet av två-tre århundraden kom de att behärska

så gott som alla andra länder i världen, vars samhällsordningar ännu i hög grad byggde på kollektivs förfoganderätt över samhällets produktiva resurser.

De behärskade länderna var länge främst råvaruleverantörer till de härskande länderna, men efter andra världskriget blev de även avsättningsmarknader för en kraftigt ökad livsmedelsproduktion och medicinska metoder för bekämpning av sjukdomar. Det ledde till snabba folkökningar, men ingen motsvarande ekonomisk utveckling, och de blev u-länder. Men det ledde också till att utbildade och ledande skikt i dessa länder blev medvetna om sina länders efterblivenhet och engagerade i att omvälva sina länders samhällsordningar för att snabbt få igång en utveckling.

Många u-länders ledare tog då som förebild en sorts samhällsordningar som under 1900-talets första årtionden, i samband med förödande krig, upprättats i östra Europa – planekonomier. Andra u-länder valde västeuropeiska samhällsordningar, där det nationalstatliga kollektivet endast indirekt och i begränsad utsträckning kontrollerade samhällets produktionsresurser - med metoder som efterhand växte fram: olika typer av lagar, skatter, regleringar.

Sådant var läget när Lacoste 1965 publicerade sin bok om Ibn Khaldoun och hans verk *Prolegomena*. Sedan dess har många omvälvningar av u-länders samhällsordningar genomförts, men ofta med andra resultat än vad de från början ledande hade trott och tänkt.

U-länder som tagit de östeuropeiska planekonomiska samhällsordningarna som modell hade från början svårt att få dem att fungera i sina länder, vilken inte helt grundlöst kunde skyllas på att de motarbetades av de västerländska makterna, som fortsatt genomgick en snabb utveckling och framstod som framgångsexempel. Den utvecklingsvägen övergavs definitivt när de östeuropeiska förebilderna i början av 1990-talet hastigt upplöstes.

Även när u-länder - förr eller senare - tagit de västeuropeiska samhällsordningarna som förebilder för att åstadkomma utveckling, har resultaten i många fall blivit oväntade. Dels har inom flera u-länder hänt att medan vissa regioner eller samhällssegment med speciella förutsättningar (till exempel oljefyndigheter i områden som kontrollerats av vissa samhällsgrupper) utvecklats mycket starkt har andra regioner förblivit utvecklade. Dels har stora delar av de produktionsresultat som skapats inom landet med hjälp av utländskt kapital (som krävts på grund av brist på inhemska resurser) förts ut från landet.

Detta har skett beroende på att sammanhållningen, jämlikheten och därmed statsmakten inom dessa u-länder varit svag. De var inte nationalstater av det slag som bildats i Europa, utan skapade av tidigare härskare som såg till att inom de skapade staterna fanns konkurrerande folkgrupper och intressen som inte kunde samverka mot den härskande makten.

I några u-länder med egna traditioner att stark statsförvaltning har dock införande av den västeuropeiska samhällsordningen, med indirekt kollektiv kontroll över samhällets produktiva resurser, kunnat genomföras framgångsrikt till landets fördel. Det främsta exemplet är Kina, som sedan 1970-talet haft en mycket stark ekonomisk utveckling och idag tävlar med USA om att vara världens största producent av varor och tjänster. Ett andra exempel är Indien, som de senaste årtiondena fått igång en mycket starkt tillväxt av sina produktiva resurser.

I och med att den västeuropeiska typen av samhällsordning införts i praktiskt taget alla världens länder - som därmed kraftigt ökat sin totala produktion, hand i hand med en starkt växande världshandel - har inte bara tidigare u-länder men även andra ekonomiskt små länder fått allt svårare att styra sina produktiva resurser till sin egen fördel. De kontrolleras i stället av de ekonomiskt stora ländernas intressen, vars indirekta kollektiva styrning av sina resurser alltmer handlar om att understödja sina stora bolag i konkurrensen på världsmarknaden.

I denna konkurrens har folkrika tidigare u-länder stora fördelar. Deras produktionskostnader är ännu relativt låga, och fastän levnadsstandarden ännu är låg ökar den snabbt och ländernas ledningar får därmed starkt stöd av sina befolkningar.

I de hittills välmående länderna är utvecklingen däremot stagnerande. Deras befolkningar förlorar alltmer möjligheterna att med indirekta metoder påverka användningen av sina länders produktiva resurser. De styrs alltmer egenmäktigt av några enormt mäktiga finansgruppers egna maktintressen, lösgjorda från de nationalstatliga styrmetoder som beledsagade uppkomsten av deras maktställning och som inte ersatts av några restriktioner som förhindrar att deras verksamhet fördärvar levnadsförhållanden för stora folkgrupper runtom i världen.

Så kan världens socioekonomiska och politiska situation idag ses likna läget i Nordafrika på Ibn Khaldouns tid, med problem som - visar Lacoste - inte kunde lösas, i brist på erfarenheter och föreställningar om möjliga andra samhällsordningar än de rådande.

TORE LUNDSTRÖM
Statistiker och kulturgeograf